

DOI 10.31558/1815-3070.2019.37.5
УДК 811.161.2'366.56'367

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ОПИС ФУНКЦІЙНОГО БАГАТСТВА ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКОВИХ СЛІВ (на прикладі опозиції *ти – ви*)

*Розглянуто проблеми лексикографічного опису особових займенникових іменників. З'ясовано стратегію й принципи адекватної презентації в словнику функційного багатства таких одиниць. Запропоновано зміни до тлумачення займенникових слів *ти* і *ви*.*

Ключові слова: лексикографічний опис, дейктичне слово, займенникове слово, особовий займенниковий іменник, тлумачення займенникових слів, опозиція *ти – ви*, ввічливе *ви*, прагматична інформація в словнику.

Вступ. Нині перед українською тлумачною лексикографією постала низка складних завдань. Окрім розв'язання проблем, що загалом властиві сучасному словникарству, наприклад, адекватного відбиття змін у лексиконі, спричинених стрімким технічним розвитком і глобалізацією, українські фахівці змушені виправляти хиби, що ними рясніють словники радянської доби. Мовна практика засвідчила гостру потребу усунути ідеологічні нашарування у тлумаченнях лексики, що стосується різноманітних сфер суспільного життя – політичної, релігійної, мистецької, економічної тощо; повернути до активного обігу слова, які були вилучені або зазнали не виправданих обмежень у вживанні; очистити лексикографічні праці від росіянізмів. Без таких змін тлумачний словник не може виконувати своїх важливих суспільних функцій. Отже, погляди українських лексикографів часто спрямовані в минуле, адже без відновлення втраченого не можливий і рух уперед.

Водночас розвивається теорія лексикографії, змінюється бачення словника й словникової статті як специфічного лінгвістичного жанру. З огляду на сучасний розвиток мовознавства, зокрема нові підходи у вивченні проблем лексикології та граматики, опис багатьох лексем у тлумачних словниках української мови потребує вдосконалення. Трансформація лінгвістичної наукової парадигми зі системоцентричної на антропоцентричну зумовила перегляд вимог до тлумачних словників, постала «проблема найповнішого відбиття у словнику і мовної системи ..., і її важливих узувальних підсистем («узусів»)), і правил, що визначають норми вживання, і, нарешті, окремих стереотипних висловлювань і кліше, що передають поняття культури та ідеології, більш або менш стійких і загальноприйнятих ... (Rey and Delesalle 264). Українські дослідники визнають антропоцентричність однією з фундаментальних засад навчальної лексикографії і констатують появу іншомовних тлумачних словників нового зразка, покликаних задовольняти комунікативні потреби користувача, подаючи якнайповнішу інформацію не лише про семантику слова, а й про параметри його функціонування (Mejzerska 43). Актуальності набуло питання про обсяг, спосіб подання комунікативно важливої інформації, що охоплює національно-культурний, гендерний, емоційний, ситуативний складники. Тож, удосконалення тлумачного словника української мови передбачає, з одного боку, усунення викривлень, спричинених впливом комуністичного тоталітаризму і русифікації, а з другого, – осучаснення тлумачень відповідно до рівня наукових знань про мову та потреб користувачів.

Одними з найуживаніших, зокрема в діалогічному мовленні, є особові займенникові іменники. Цей кількісно невеликий клас одиниць вирізняється особливою роллю в організації комунікативної взаємодії та багатством семантико-прагматичних відтінків, що часто мають етноспецифічний характер, засвідчують найважливіші аспекти спілкування, властиві певному соціуму. Пронімінальна парадигма у більшості індоєвропейських мов зазнала істотних змін унаслідок впливу екстралінгвальних чинників. Їх простежено у ґрунтовній праці В. Пономаренка «Вторинна номінація у займенниковій сфері». Порівнявши займенникові структури звертання у романських, германських і слов'янських мовах, автор відзначив їхню виразну своєрідність: «в цьому разі ступінь генеалогічної спорідненості не можна вважати визначальним, бо навіть відмінності на суто парадигматичному рівні унеможливають побудову чітких групових або міжгрупових ізоглос», а у разі врахування хоча б найголовніших аспектів функціонування, загальна картина стане ще «ексцентричнішою» (Ponomarenko, «Vtorynna nominacija» 549).

Природно, що лінгвістів здавна цікавили особливості вживання особових займенникових слів (Benvenist, Byulger, Grimm), а з огляду на істотні соціальні трансформації та зміну пріоритетів мовознавчих досліджень функційне багатство цих одиниць нині привертає увагу багатьох сучасних дослідників різних мов (Bulygina and Shmel'jov, Graneva, Himik, Hoarță Cărașu, Houtzagers, Uspenskij, Ysakova).

Мета цієї статті – з'ясувати стратегію оптимізації тлумачення особових займенникових слів у словниках української мови.

Проблеми лексикографічного опису згаданих одиниць не були предметом спеціального дослідження в українському мовознавстві. Водночас практика засвідчує не лише частковість подання їхніх функційних виявів у тлумачних словниках, непослідовність інтерпретації, а й відсутність системного підходу до представлення дейктичних слів загалом. Після набуття Незалежності з'явилися навіть такі словники, що взагалі не подавали тлумачення особових прономінативів, оскільки їх не сприймали як виразників етноспецифічних значень (див. напр. *Novyj tлумachnyj slovnyk*).

Реєстр Тлумачного словника української мови в 11-ти томах, звичайно, не міг обійтися без особових дейктичних слів. Користувач мав змогу побачити їхню своєрідну багатозначність, прагматичну багатоплановість. Наприклад, щодо *ми* констатовано чотири значення, з-поміж яких перше і третє охоплюють кілька відтінків, останнє марковане як жартидливе: «Уживається замість займ. 2-ї або 3-ї ос. одн. в емоційно-експресивному

мовленні (Slovnyk, 4: 699). Хоча тлумачна частина містить деякі неточності – функцію дейктичного слова кваліфіковано як називання, не відзначено відмінностей між інклюзивним та ексклюзивним **ми**, опис випадків уживання **ми** замість **я** може бути доповнений і поглиблений – загалом стаття є інформативною і відповідає тогочасним вимогам до лексикографічних праць.

Водночас величезний обсяг і різноманітність лексем, що вперше були системно описані в одному словнику, зумовили неузгодженість опрацювання слів одного класу. Наприклад, впадає в око бідність тлумачення **ви**, що не тільки виразно контрастує з представленням решти особових займенникових іменників, а й створює хибне уявлення про притаманну українській мові кореляцію **ти–ви**. У тлумачній частині до **ти** подано чотири значення. Перші дві позиції, що презентують описуване слово як особовий займенник, інформують про низку варіантів його функцій: «1. Уживається при звертанні до однієї особи (звичайно близької, а також до будь-якої особи в грубому, фамільярному плані). // Вживається у внутрішньому мовленні при звертанні людини до самої себе. // Уживається при звертанні до тварини. // Уживається в риторичному звертанні до кого-, чого-небудь. 2. Розм. У реченнях неозначено-особових і з узагальненим значенням уживається на позначення людини взагалі» (Slovnyk, 10: 107). Натомість тлумачення **ви** є надто лаконічним: «Уживається при звертанні до двох чи багатьох осіб або у ввічливій формі до однієї особи» (Slovnyk, 1: 347). Попри виразну вторинність і прагматичну зумовленість пошаної множини її не подано як окремий функційний варіант. До того ж ілюстративний матеріал розміщено за хронологічним принципом, тому першим подано речення зі звертанням до однієї особи (*Ви не журіться, мамо. Я піду в найми*) і лише наступні два демонструють здатність **ви** вказувати на кількох осіб. Неструктурованість тлумачення уможливила хибну послідовність ілюстрацій, де похідне значення опинилося на першому місці. Зігноровано також випадки вживання **ви** з узагальненим значенням, хоча вони досить поширені в мові художньої літератури та публіцистики, напр.: *Де ж ви в степу знайдете не то кілка чи хворостину, а навіть хмизу або дубчика?* (Ivan Nechuy-Levytsky); *Якщо ви читаєте О'Генрі, не вірте його оповіді – в останньому рядку він вас обдурить* (Hryhoriy Tyutyunnyk). На жаль, таке саме тлумачення бачимо і в сучасних словниках.

Оптимізація тлумачення особових займенникових слів потребує вироблення єдиних правил опису одиниць цього класу, що уможливить адекватне подання всього багатства їхніх функцій, засвідчених мовною практикою. Користувач словника повинен отримувати найважливішу інформацію про норми вживання дейктичного слова, аби доречно його використовувати та розуміти відтінки значень, істотні для комунікації з різними адресатами за різних умов. З огляду на розмаїття прагматичних чинників і, отже, багатство функційних варіантів кожного з особових займенникових слів, а також обмеженість обсягу словникової статті, таке завдання є доволі складним. Досі немає відповіді на питання, в якому обсязі та яким способом має бути репрезентована у словниках нового зразка комунікативно важлива інформація.

На думку Ю. Апресяна, удосконалити лексикографічний опис особових дейктичних слів можна за допомогою двох стратегій: перерахування специфічних ситуацій їхнього вживання або введення поняття особистої сфери мовця. Оскільки список поданих у тлумаченні ситуацій завжди може виявитися неповним, учений переконаний в ефективності другого підходу. Особисту сферу мовця Ю. Апресян розуміє як відносно самостійний фрагмент наївної картини світу, який охоплює самого мовця і все, що йому фізично, інтелектуально, емоційно близьке. Описане лише один раз за межами словникових статей, це поняття може бути використане в лексикографічному описі багатьох дейктичних слів. Тож, у тлумаченні **ти** досить вказати, що таке звертання використовують до будь-якого об'єкта, який належить до особистої сфери мовця. **Ви** ввічливе виступатиме як спосіб звертання до об'єктів, що перебувають за межами цієї сфери (Apresjan 645–646).

Попри продуктивність застосування поняття особистої сфери мовця для інтерпретації багатьох мовних явищ, доцільність і достатність його використання в лексикографічному описі особових займенникових слів є доволі сумнівною. Це поняття не може слугувати універсальним ключем для експлікації в словнику різноманітної соціальної інформації, інкорпорованої у значення дейктичних слів. Власне, й сам учений зазначає, що «фамільярно-грубувате **ти** доведеться тоді виокремити в самостійне значення або підзначення» (Apresjan 646). Отже, визнає недостатність вказівки на належність / не належність об'єкта до особистої сфери мовця для опису всіх параметрів протиставлення **ти – ви**.

Поняття особистої сфери мовця лише на перший погляд спрощує тлумачення особових займенникових слів. Корисне в інтерпретації деяких (не всіх!) уживань **ти** і **ви**, у лексикографічному описі воно стане ще однією змінною, яка потребуватиме розшифрування, адже особиста сфера може мати різні межі. Належність / не належність адресата до особистої сфери мовця встановлюють і з огляду на власні уподобання, і відповідно до традицій певного суспільства, соціальної групи. Для того, хто не є носієм мови, не знає досконало традицій, постає питання, кого можна зараховувати до особистої сфери, які характеристики адресата варто брати до уваги (вік, стать, соціальний статус, ступінь знайомства), щоб звертатися до нього на **ти**? Крім того, низку вживань, наприклад, традиційне українське звертання до старших родичів на **ви** або звертання до чужих дітей на **ти**, не можна пояснити, користуючись лише поняттям особистої сфери.

Стратегія лексикографічного опису повинна враховувати насамперед інтереси користувача. Отже, опис має бути максимально лаконічним, простим та інформативним. Уведення будь-яких нових понять, що пояснені за межами словникових статей, ускладнить тлумачення. Абстрактні поняття, потрібні в наукових працях, у словниках, що призначені для широкого загалу, недоречні. Тому стратегія перерахування функційних варіантів особових займенникових слів, використання якої бачимо в академічних тлумачних словниках української мови, є виправданою. Проблема полягає в оптимальному групуванні всіх реалізованих у мовленні варіантів. Хоч існує небезпека «прогледіти» якийсь різновид уживань, за ретельного опрацювання фактичного матеріалу та корект-

ного формулювання тлумачень вона є мінімальною: типові функції тих чи тих особових займенникових іменників буде репрезентовано.

Досліджуючи семантико-прагматичне варіювання категорійних значень персональності, ми встановили, що протиставлення **ти** – **ви** охоплює такі функційні різновиди: **ти** близьке, зверхне, командне, фамільярне, нахабне, грубе, співчутливе, дитяче, **ти** старшого до молодшого; **ви** старшого співрозмовника, вищого соціального статусу, офіційне, холодне, іронічне, горизонтальної соціальної дистанції (**ви** незнайомого співрозмовника). Окрім того, за межами цього протиставлення перебуває уживання **ви** для вказування на кількох співрозмовників, а також низка функційних варіантів **ти**, що вказують на квазіадресатів (автокомунікаційний, риторичний, ритуальний, віддалений, бестіальний, персонажа та читацький). Осібно розглядаємо **Ти** сакральне, що його вживають, звертаючись до Бога, Матері Божої, святих (Yasakova 274).

У лексикографічному описі споріднені функційні варіанти варто подавати в межах одного значення, а в разі значної семантичної та прагматичної близькості в межах одного відтинку значення. Важливим є добір ілюстрацій, що мають доповнювати тлумачення. Першим з-поміж варіантів є той, що має найпростішу семантику, якнайменше додаткових прагматичних функцій і є найуживанішим. Щодо **ти** таким є значення, цілком слушно зафіксоване першим в СУМ-11: уживається при звертанні до однієї особи, зазвичай близької. Ілюстрації повинні дати читачеві уявлення про коло тих осіб, яких українці вважають близькими, напр.: – *Сиди, сину, та спочивай після далекої дороги*, – *каже мати*, – *ти гість в моїй хаті*; *сиди, сину, а я на тебе буду дивитись, надивлятись...* (Ivan Nechuy-Levytsky); *Ти, сестричко, принесеш мені обід і попросиш батька піднятися до мене...* (Volodymyr Drozd); *Ти бачила такого дивака? – шепнула вона [офіціантка] на ходу своїй товарці* (Valeriy Shevchuk).

Ти зверхне, фамільярне, нахабне, грубе, співчутливе демонструють скорочення соціальної дистанції між співрозмовниками, яке порушує прийняті в соціумі норми. Такі уживання протистоять близькому **ти** і можуть бути об'єднані в межах окремого відтинку першого значення: уживається до будь-якої особи у фамільярому, грубому мовленні. Прагматичні відмінності, що в такому разі притаманні функційним варіантами **ти**, варто продемонструвати за допомогою ілюстративного матеріалу, напр.: – *Так що ти, Михайле, ти ж Михайлом звешся? – Дідушенко різко розвернувся до нього: – Можеш і не сумніватися: ми тебе вже призначили колгоспним заготівельником* (Mariya Matios). – *Ти чого без черги питаєш? Треба було б не питатись, а, як усі люди, стояти в черзі...* Мудак! (Yuriy Andrukhovych). *Помовчи, ти, гусак недорізаний! – грізно забурчав Боженко* (Oleksandr Dovzhenko). Щоб зберегти цілісність викладу, полегшити сприйняття словникової статті, ілюстрації повинні бути невеликі за обсягом, але промовисті, хоч такі доволі складно дібрати, адже для розуміння прагматичних характеристик мовної одиниці читач має отримати відомості про умови комунікації, її учасників.

Для дитячого **ти** характерна нерелевантність соціального статусу адресата, зумовлена браком знань про особливості соціальних взаємин. Оцінювати дитяче мовлення як фамільярне можна лише умовно, проте навряд чи є потреба тлумачити його вживання за межами відтинку значення, що охоплює випадки порушення соціальних норм.

У військових і спортивних командах займенниковий іменник зазвичай не вживають: значення другої особи однини виражає дієслівна форма, напр.: – *Гей, забирай полонених! Не пускай до німців* (Oleksandr Dovzhenko); – *Гр-рупи, р-рівняйсь! Стр-рунко! – скомандував старший воєнрук Бушиний* (Hryhoriy Tyutyunnyk). Попри наявність командного **ти** у спектрі мовленнєвих утілень категорійної семантики персональності, лексема **ти** такої функції не має, отже, її не повинна репрезентувати й відповідна словникова стаття.

Особливим є **ти**, яке чуємо в мовленні старших людей, коли вони звертаються до значно молодших, але дорослих адресатів, напр.: – *Спасибі, дитино, дай тобі, боже діждатися мужа чи брата* (Hryhoriy Tyutyunnyk); *Доброго здоров'я. Чом би мені не жити? Ци ти хотіла, щоб я вмер, не получивши письма? Давай...* (Volodymyr Lys). Мовець демонструє вищий комунікативний статус, право використовувати **ти** з огляду на старший вік. Нині таке звертання, яке використовують переважно люди з невисокою освітою, може бути витлумачене як фамільярне. Проте воно є традиційним для українців і має бути подане в словнику як окремий функційний варіант з ремаркою *розм.*

З-поміж функційних варіантів **ти**, що стосуються квазіадресатів, закономірним видається подання окремими відтинками звертань мовця до самого себе, тварин, риторичних звертань. Уживання в художньому, публіцистичному тексті **ти** щодо читачів, на нашу думку, варто відмежувати від звичайних риторичних звертань. Останнім властива односпрямованість, натомість зверненню до читача притаманна специфічна діалогічність, відкритість, напр.: *Чи доводилося тобі, читачу, брати їжу з рук людей, які самі напівголодні?* (Hryhoriy Tyutyunnyk); *Ти, що читаєш ці рядки, уже став сам прибульцем, відійшовши недалеко від Східних Воріт* (Halyna Pahutyak).

Безумовно, окремого опису в межах першого значення потребує сакральне **Ти**. Ілюстративний матеріал має засвідчити його вживання в конфесійних і художніх текстах, можливість різного орфографічного оформлення, напр.: *Ти й нині вислухай нас, що молимося Тобі за воїнів цих, які зібрались на битву: благослови, і укріпи їх, і подай їм серце мужнє на супротивників та ворогів* (Nasha vira); *Не віднімай духа Твого від мене, щоб я не тремтів, наче голуб без сизого неба на тілі* (Bohdan Boychuk); – *Господи всемогутній і ти, пресвята Богородице, врятуйте наші душі!* (Lyuko Dashvar).

На відміну від першого значення, презентованого в словнику низкою відтінків відповідно до семантико-прагматичних функцій займенникового слова, друге значення притаманне **ти** лише в разі специфічного нереферентного вживання. **Ти** може вказувати на будь-яку особу, набуваючи узагальненого значення, напр.: *І яке тільки людське серце! Ти його порань, до гарячої крові порань, а воно знову відживе і знову стає добре та ніжне* (Oles' Honchar, “Sobor”); ...*Коли ти довго перебуваєш на піку процесів, то можеш помилково подумати, що повністю*

контролює ситуацію... (Dzerkalo tyzhnya). У такому разі **ти** співвідноситься з узагальненим класом осіб, до яких належить і мовець. Принципово, що речення із займенниковим іменником другої особи може мати узагальнене значення, проте не набуває неозначено-особової семантики. Остання реалізується у сфері третьої особи.

У тлумаченні **ви** важливо виокремити первинне значення, що не має прагматичних нашарувань – здатність указувати на кількох осіб. Це може бути кілька співрозмовників (**ви** інклюзивне) або співрозмовник і треті особи (**ви** ексклюзивне), напр.: – *Ви ж як хочете, дівчатка, а я вас опроводжу аж додому, щоб оборонити вас від собаки...* (Hryhoriy Kvitka-Osnov"yanenko); *Заспівали б ви, хлопці...* (Oles' Honchar, "Lyudyna i zbroya").

Значення пошанної множини варто тлумачити як похідне. Таке вживання **ви** поширилося в Україні з XVIII ст. під впливом інших мов, спричиненим активними міжетнічними та міжмовними контактами, а також новими суспільно-політичними процесами (Ponomarenko, "О. О. Potebnya i problema" 107–108). Засвоївшись, ця форма апеляції стала традиційною і набула своєрідних семантико-прагматичних характеристик, що мають бути адекватно представлені в тлумачному словнику. Як відтінок першого значення кваліфікуємо вживання **ви** у ввічливому мовленні до однієї особи зазвичай старшого віку, вищого соціального статусу або в офіційній ситуації, до незнайомого співрозмовника, напр.: – *Що-бо ви, пане сотнику, отсе говорите?* (Hryhoriy Kvitka-Osnov"yanenko); – *Діду! Я чув, що ви вмієте всяких пісень, та ще й дуже давніх?* (Ivan Nechuy-Levyts'kyu); – *Ну, чого ви не хочете познайомитись зі мною?* – *прохаюче кажу я знову* (Volodymyr Vynnychenko); – *Маємо товариша з Києва, – почув [Віктор] офіційний директорів голос. – Я доручаю його вам, Ігоре Петровичу* (Valeriy Shevchuk). З-поміж ілюстрацій повинні бути й такі, в яких подано приклад написання ввічливого звертання з великої літери, напр.: *Ваша інформація про те, що Ви перекладаєте Ювенала, мене страшенно радує, бо я давно вже чекаю Вашої другої антології* (Mykola Khvylovyy); *Дорогий Олеся Терентійовичу! Щойно прочитав «Собор». Орлиний, соколиний роман Ви написали, роман-набат!* (Hryhoriy Tyutyunnyk).

Поширене в Україні звертання на **ви** до старших родичів, яке нині відходить у минуле, можна подати окремо, підкресливши його традиційний характер і в ілюстраціях окресливши коло осіб, до яких так звертались і досі звертаються найчастіше: – *Татусю! Хіба ж ви не бачите, що не всі в хаті?* (Panteleymon Kulish); – *Чого це ви, бабуню, так погано сьогодні їсте?* (Hryhoriy Tyutyunnyk); *Дружина просить: «Мамо, не слухайте радіо, я його викину!»* (Lina Kostenko). Також варто виокремити іронічне звертання на **ви** до будь-якого співрозмовника, напр.: ...*Та-ак, мандрівнику! З такою нікою тільки в нетрях і жити та живих і мертвих полахати. При таких літах – і така у вас, прости Господи, мордяка!* (Ivan Bahryanyu); – *Як спалося вам, старий мій рипучий друже? Що вам снилося сніч – ліс, де ви зросли, меблева фабрика, де вас зварили, чи магазин старих меблів, де я вас придбав за пів референтської зарплати?* (Hryhoriy Tyutyunnyk).

Друге значення **ви**, як і **ти**, реалізує лише у випадку нереперентного вживання, коли вказує на будь-яку особу. Узагальнене значення **ви** менш виразне, проте послідовність його використання в художніх і публіцистичних текстах засвідчує потребу репрезентації в словнику.

Отже, **ти** і **ви** в сучасній українській літературній мові мають по два значення. Низку відтінків першого значення займенникові слова вербалізують у різноманітних комунікативних ситуаціях. Щодо **ти** виокремлюємо такі відтінки: 1) звертання до однієї близької особи; 2) звертання до будь-якої особи у фамільярому, грубому мовленні; 3) звертання в розмовному мовленні до значно молодшого дорослого адресата; 4) звертання мовця до самого себе; 5) до тварин; 6) риторичне звертання до будь-кого, будь-чого; 7) звертання автора до читача художнього або публіцистичного твору; 8) сакральне **Ти**. Перше значення **ви** охоплює такі відтінки: 1) звертання до кількох співрозмовників або до співрозмовника і третіх осіб; 2) ввічливе звертання до однієї особи, яке зазвичай уживають у мовленні до людей старшого віку, незнайомих, вищого соціального статусу, в офіційній ситуації; 3) традиційне звертання до старшого родича; 4) іронічне звертання до будь-якого співрозмовника. У другому значенні **ти** і **ви** стосуються будь-якої особи і репрезентують різний ступінь узагальнення. У разі вживання **ти** узагальнення виразніше.

Удосконалення тлумачень дейктичних слів є актуальною проблемою сучасної лексикографії, що зумовлено зміною уявлень про зміст і завдання словника. Останній покликаний не лише інформувати читача про лексеми як складники мовної системи, а й повідомляти про норми їхнього вживання, стереотипи мовленнєвої поведінки в різних дискурсах і комунікативних ситуаціях.

Тлумачний словник має адекватно репрезентувати функційне багатство особових займенникових іменників. Удокладнення лексикографічного опису цих одиниць завдяки введенню до словникової статті прагматичної інформації дасть змогу користувачеві отримати відомості про найважливіші аспекти спілкування, його етноспецифічні особливості та коректно вживати особові займенникові слова у власному мовленні.

Лексикографічний опис особових займенникових іменників повинен бути системним. Його треба здійснювати за єдиними, чітко визначеними правилами, враховуючи опозиції, що властиві цьому класу слів (**я – ти, я – ми, ти – ви, ми – вони, він – вона**). Тлумачення має демонструвати весь спектр функцій займенникових слів у типових комунікативних ситуаціях, бути водночас максимально інформативним і лаконічним. Споріднені функційні варіанти варто описувати в межах одного відтінку значення, а дрібніші семантико-прагматичні відмінності у вживанні займенникових слів репрезентувати за допомогою ілюстративного матеріалу.

Наступним кроком має бути оптимізація тлумачення всієї системи особових займенникових слів у словниках української мови. З огляду на потребу у словниках нового, комунікативно зорієнтованого зразка перспективним є також вивчення шляхів удосконалення лексикографічного опису інших дейктичних слів сучасної української мови.

References

1. Apresjan, Juriy. *Izbrannyje trudy. T. 2: Integralnoe opisanie jazyka i sistemnaja leksikografija (Selected Works. T. 2: Integral language description and systemic lexicography)*. Moskva: Jazyki russkoj kultury, 1995. Print.
2. Benvenist, Jemil. *Obshhaja lingvistika (General linguistics)*. Moskva: Editorial URSS, 2002. Print.
3. Bulygina, Tatjana and Shmel'jov, Aleksej. *Jazykovaja konceptualizacija mira (na materiale russkoj grammatiki) (Language Conceptualization of the World (on the material of Russian grammar))*. Moskva: Jazyki russkoj kultury, 1997. Print.
4. Byuler, Karl. *Teorija jazyka. Reprezentativnaja funkcija jazyka (Theory of Language. The representational function of language)*. Moskva: Progress, 2000. Print.
5. Graneva, Irina. *Mestoimenie **my** v sovremennom russkom jazyke: kommunikativno-pragmaticheskij podhod (The pronoun **мы** in modern Russian: communicative-pragmatic approach)*. Diss. Lobachevsky University of Nizhni Novgorod, 2009. Abstract. Web. 14 Feb. 2019.
6. Graneva, Irina. "O referentnom i nereferentnom upotreblenii mestoimenija **my** (On the reference and non-referential use of the pronoun **мы**)". *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Filologija. Iskuststvo-vedenie (Vestnik of Lobachevsky University of Nizhni Novgorod. Philology. History of Art)* 4 (2008): 206–209. Web. 14 Feb. 2019.
7. Grimm, Jacob. *Über den Personenwechsel in der Rede*. Berlin: Königl. Akademie der Wissenschaften, 1856. Web. 1 Feb. 2019.
8. Himik, Vasilij. *Kategorija subjektivnosti i ejo vyrazhenie v russkom jazyke (Category of the subjectivity and its expression in Russian)*. Leningrad: Izd-vo Leningradskogo un-ta, 1990. Print.
9. Hoarță Cărașu Luminița. "Pragmatische Funktionen des Pronomens im aktuellen rumänischen Sprachgebrauch". *Philologika Jassyensia*. An VI, № 2(12) (2010): 31–40. Web. 1 Feb. 2019.
10. Houtzagers, Peter. The honorific third person plural in Slavic. *Russian Linguistics*. 42(1) (2018): 1–26. Web. 5 Feb. 2019.
11. Mejzerska, Iryna. "Pryncypy organizaciyi mikrostruktury slovnikovoyi statyi v anglijskyh navchalnyh tлумachnyh slovnykax (Principles of organization of the microstructure of the vocabulary article in the English educational explanatory dictionaries)". *Naukovyj visnyk kafedry Yunesko KNLU. Seriya Filologiya. Pedagogika. Psihologiya (Scientific bulletin of the Department of UNESCO. Philology. Pedagogy. Psychology)* 30 (2015): 42–48. Print.
12. *Novyj tлумachnyj slovnyk ukrayinskoyi movy (New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language)*. Ed. by Vasyl Yaremenko, Oksana Slipushko. Kyiv: Akonit, 1999. Print.
13. Ponomarenko, Volodymyr. "O. O. Potebnya i problema stanovlennya form uvichlyvosti u shidnoslovyanskyh movah (O. O. Potebnya and the problem of the formation of forms of politeness in the East Slavic languages)". *Komparatyvni doslidzhennya slovyanskyh mov i literatur (Comparative studies of Slavic languages and literatures)*. Kyiv: Osvita Ukrainy, 2010. 104–109. Print.
14. Ponomarenko, Volodymyr. "Vtorynna nominaciya u zajmennykovij sferi (Secondary nomination in the pronoun sphere)" *Indoevropska spadshhyna v leksyici slovyanskyh, baltiyskyh, germanskyh i romanskyh mov: semantychni ta slovotvirni zvyazky i procesy (Indo-European heritage in the vocabulary of Slavic, Baltic, Germanic and Romanesque languages: semantic and word-formation ties and processes)*. Kyiv: Vydavnychij dim Dmytra Burago, 2013, 482–554. Print.
15. Rey, Alain and Delesalle, Simone. "Problemy i antinomii leksikografii (Problems and antinomies of lexicography)". *Novoe v zarubezhnoj lingvistike (New in foreign linguistics) XIV Problemy i metody leksikografii (Problems and methods of lexicography)* (1983): 261–300. Print.
16. *Slovnyk ukrayinskoyi movy (Dictionary of the Ukrainian Language)*: V 11-ty t. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. Print.
17. Uspenskij, Boris. *Ego Loguens: Jazyk i kommunikacionnoe prostranstvo (Ego Loguens: Language and Communication Space)*. Moskva: Russian State University for the Humanities, 2007. Print.
18. Yasakova, Nataliya. *Katehoriya personalnosti: pryroda, struktura ta reprezentatsiya v ukrayinskii literaturnii movi (The Category of Personality: Nature, Structure, and Representation in the Ukrainian Literary Language)*. Kyiv: National University of "Kyiv-Mohyla Academy", 2016. Print.

List of Sources

1. Andrukhovych, Yuriy. *Moskoviada (The Moscoviad)*. Ivano-Frankiv's'k: Lileya–NV, 2006. Print.
2. Bahryanyy, Ivan. *Tyholovy (Tiger trappers)*. Kyiv: Molod', 1991. Print.
3. Dashvar, Lyuko. *RAY. tsentr (PARADISE. center)*. Kharkiv: Knyzhkovyy Klub «Klub Simeynoho Dozvillya», 2010. Print.
4. Dovzhenko, Oleksandr. *Kinopovisti. Opovidannya (Film story. Story)*. Kyiv: Nauk. dumka, 1986. Print.
5. Drozd, Volodymyr. *Lystya zemli (Leaves of the earth)* T. 1. Kyiv: Vyd. dim. «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya», 2012. Print.
6. Dzerkalo tyzhnya (Mirror of the week) 18 (164) (2014). Print.
7. Honchar, Oles'. *Lyudyna i zbroya (Man and weapons)*. Kyiv: Molod', 1978. Print.
8. Honchar, Oles'. *Sobor (Cathedral)*. Kyiv: Veselka, 1992. Print.
9. Khvylyovyy, Mykola. *Tvory (Works)* T. 1: *Povist'. Opovidannya. Nezakincheni tvory. Narysy. Pamflety. Lysty (Story. Unfinished works. Essays. Pamphlets. Letters)*. Kyiv: Dnipro, 1990. Print.

10. Kostenko, Lina. *Zapysky ukrayins'koho samashedshoho* (Notes of the Ukrainian crazy). Kyiv: «A-BA-BA-NA-LA-MA-HA», 2011. Print.
11. Kulish, Panteleymon. *Chorna rada* (Black council). Kyiv: Veselka, 1990. Print.
12. Kvitka-Osnov"yanenko, Hryhoriy. *Povisti ta opovidannya. Dramatychni tvory* (Tales and stories. Dramatic works). Kyiv: Nauk. dumka, 1982. Print.
13. Lys, Volodymyr. *Stolittya Yakova* (Century of Jacob). Kharkiv: Knyzhkovyy Klub «Klub Simeynoho Dozvillya», 2013. Print.
14. Matios, Mariya. *Solodka Darusya* (Sweet Darusia). L'viv: LA «Piramida», 2005. Print.
15. Nasha vira (Our faith) 6 (316) (2014). Print.
16. Nechuy-Levyts'kyi, Ivan. *Tvory* (Works) T. 1: *Povisti ta opovidannya. P"yesa* (Tales and stories. The play). Kyiv: Nauk. dumka, 1985. Print.
17. Pahutyak, Halyna. *Pysar Skhidnykh Vorit Prytulku* (Clerk of East Gate of Shelter) L'viv : LA «Piramida», 2003. Print.
18. Poety «N'yu-Yorks'koyi hrupy». Antolohiya (Poets of the New York Group. Anthology). Kharkiv: Vesta: Ranok, 2003. Print.
19. Shevchuk, Valeriy. *Barvy osinn'oho sadu* (Autumn Garden Colors). Kyiv: Dnipro, 1986. Print.
20. Tyutyunyk, Hryhoriy. *Obloha* (Siege). Kyiv: Pul'sary, 2004. Print.
21. Vynnychenko, Volodymyr. *Zapysky Kyrpatoho Mefistofelya* (Notes snub Mephistopheles). Cherkasy: Brama-Ukrayina, 2005. Print.

LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF THE FUNCTIONAL WEALTH OF PERSONAL PRONOUNS (using ти – ви opposition as an example)

Nataliya Yasakova

Department of the Ukrainian language, National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Kyiv, Ukraine

Abstract

Background: The lexicographic description of personal pronouns of the Ukrainian language never was the subject of a special study. However, practice shows that their functional presentations are only partially given in definition dictionaries and inconsistently interpreted. In addition, a systematic approach to the presentation of deictic words, in general, is poor.

Purpose: The purpose of this article is to offer a strategy for optimizing the interpretation of personal pronouns in Ukrainian dictionaries.

Results: Both **ти** and **ви** have two meanings each in the modern Ukrainian literary language. A bunch of shades of the first meaning is verbalized by the pronouns in lots of communicative environments. The first meaning of **ти** has the following shades: 1) appealing to one close person, 2) appealing any person in an unceremonious or rude speech, 3) appealing in a conversation with a much younger adult addressee, 4) appealing of a speaker to himself, 5) to animals, 6) rhetorical appeal to anyone, anything, 7) appeal of an author to a reader of an artistic or publicistic work, 8) sacred **Ти**. The first meaning of **ви** covers the following shades: 1) appealing to several interlocutors or an interlocutor and third parties; 2) polite appeal to one person, usually used in a conversation with older people, strangers, people with higher social status, in an official environment; 3) a traditional appeal to an elderly relative; 4) an ironic appeal to any interlocutor. In the second meaning, **ти** and **ви** cover any person and represent different degrees of generalization. The use of **ти** makes generalization more defined.

Discussion: The dictionary is designed both to provide information to a reader on lexemes as components of the system of language and inform on the rules of their use in various discourses and communicative environments. In particular, a definition dictionary should adequately represent the functional wealth of pronouns.

The lexicographic description of personal pronouns should be systemic. It should be made following the uniform, clear rules, considering the class these words possess (**я – ти, я – ми, ти – ви, ми – вони, він – вона**). Interpretation should include the full range of functions of pronouns in a typical communicative environment. Since the lexicographic description strategy is mainly focused on satisfying the needs of a dictionary user, the offered meaning should be informative and concise. Related functional options should be described within one shade of meaning, and smaller semantic and pragmatic differences in the use of pronouns should be accompanied with illustrative material.

Key words: lexicographical description, deictic word, pronoun, personal pronoun, interpretation of pronouns, opposition **ти – ви**, polite **ви**, pragmatic information in a dictionary.

Vitae

Nataliya Yasakova is Doctor of Philology, Associate Professor of Department of the Ukrainian language at National University of "Kyiv-Mohyla Academy". Her areas of research interests include functional linguistics, cognitive linguistics, categorical linguistics and communicative linguistics.

Correspondence: n.yasakova@ukma.edu.ua

Надійшла до редакції 8 квітня 2019 року.